

بررسی تأثیر هنر نقاشی بر خلاقیت و کاهش اضطراب در کودکان ۶ تا ۸ سال شهر قزوین

ملیحه مردانی^۱

۱. کارشناسی ارشد، پژوهش هنر، گروه هنر و معماری، دانشگاه پیام نور تهران شرق، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

فصلنامه راهبردهای نو در روان‌شناسی و علوم تربیتی، دوره هفتم، شماره بیست و هفتم، پاییز ۱۴۰۴، صفحات ۱۷۱-۱۸۲

چکیده

نقاشی کودکان یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که در جهان تربیتی امروز به آن توجه شده است، نقاشی و نقاشی کردن در تربیت روانی و تکاملی فکر کودک وسیله بسیار مؤثری است. هدف از پژوهش حاضر بررسی تأثیر هنر نقاشی بر خلاقیت و کاهش اضطراب در کودکان ۶ تا ۸ سال شهر قزوین است. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و برحسب نوع گردآوری داده‌ها از طرح‌های نیمه آزمایشی محسوب می‌شود؛ که در دو بخش؛ کتابخانه‌ای بررسی اسناد، کتب و مقالات و در بخش میدانی استفاده از پرسشنامه ارتقا یافته اضطراب کودک اسپنس فرم کوتاه و پرسشنامه خلاقیت عابدی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش کودکان ۶ تا ۸ سال شهر قزوین که در سال ۱۴۰۲-۱۴۰۳ تحصیل می‌کنند؛ که از مدرسه دخترانه ۲۳۰ نفری، دو کلاس در مقطع اول به روش نمونه‌گیری در دسترس به روش تصادفی انتخاب شده است. یک کلاس گروه کنترل و کلاس دیگر گروه آزمایش را تشکیل دادند. عدۀ دانش‌آموزان گروه آزمایش و گروه کنترل هر کدام از مدارس ۳۰ نفر بودند. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از آنکوا با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS نسخه ۱۸ استفاده شد. نتایج حاصل از بررسی تحلیل کوواریانس نمرات اضطراب و خلاقیت دانش در سطح ۰/۱ معنی‌دار شد؛ به عبارت دیگر، میان دو گروه کنترل و آزمایش در میزان خلاقیت و اضطراب، حتی بعد از تعدیل اثر پیش‌آزمون تفاوت معنادار وجود داشت. فعالیت‌های هنری در افزایش تجربیات کودکان مؤثر بوده و موجب تشویق و تحریک آنان به سوی کارهای نو و خلاق می‌شود و با کاهش اضطراب، نقش واقعی خود را در جهان یافته و شخصیت خود را نیز پرورش دهند.

واژگان کلیدی: هنر نقاشی، خلاقیت، اضطراب، دانش‌آموزان.

مقدمه

اهمیت دوران کودکی در شکل‌گیری شخصیت، لزوم توجه بیشتر به کودکان و انجام مطالعات و پژوهش‌های متعدد مربوط به آن را آشکار می‌سازد (میرباقری، ۱۳۹۹). افزایش خلاقیت در کودکان، تأثیرات زیادی بر سلامت ذهنی، روانی و حتی تقویت حافظه آن‌ها دارد، کودک خلاق دارای مهارت‌هایی فراتر از نوآوری است؛ به همین دلیل زندگی طولانی و همراه با موفقیتی خواهد داشت (بروجردی و همکاران، ۱۳۹۹). پژوهش‌ها نشان می‌دهد: یکی از راه‌های تقویت خلاقیت نقاشی کردن است. هنر نقاشی دارای تاریخی قوی و بسیار پر باری می‌باشد (گارتن، ۱۴۰۰). نقاشی فرآیندی است که طی آن رنگ بر روی یک سطح ایجاد نقش می‌کند و اثری خلق می‌شود (الکساندریا^۱، ۲۰۲۰). یکی از راه‌ها و وسایل پرورش کودکان که معمولاً کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد ولی قبل از هر وسیله و پیش از هر چیز دیگر می‌تواند به آموزش کمک کند نقاشی است (گارتن، ۱۴۰۰). رنگ و تصویر بیش از هر چیز دیگر ذهن بچه را متوجه خود می‌کند و در عین حال وسیله‌ای است که بچه قبل از هر چیز می‌تواند به خلق آن پردازد (داوری، ۱۳۹۹). اگر نقاشی عمیق‌ترین وسیله آموزش کودک نباشد می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین و اولین وسیله آموزش اوست و برای تربیت روانی و تکاملی فکر کودک وسیله بسیار مؤثری است (مالچیودی^۲، ۲۰۲۱). نقاشی کودکان یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که در جهان تربیتی امروز به آن توجه شده است (میرباقری، ۱۳۹۹). نقاشی یکی از هفت هنر برتر دنیا است که ابعاد زیباشناسانه دارد (داوری، ۱۳۹۹). کودکان به وسیله نقاشی دنیای درونی خویش را آشکار می‌کنند و از طریق تصاویری که می‌کشند ما را هدایت می‌کنند تا به دنیای درونی آن‌ها راه یابیم. در حقیقت هنر نقاشی این فرصت را به کودک می‌دهد تا با انجام دادن عملی کارها، مهارت‌های بسیاری را یاد بگیرد، کودک می‌تواند اکتشاف کند یا، ایده‌های جدید را به یکدیگر وصل کند و از موفقیت‌ها و شکست‌های خود درس بیاموزد بدون اینکه عواقب منفی داشته باشد (سیادت، ۱۴۰۰). حسینی صدر و همکاران (۱۴۰۱) پژوهشی تحت عنوان تأثیرات نقاشی درمانی مبتنی بر ذهن آگاهی بر اجتناب شناختی دانش‌آموزان دختر دارای اختلال‌های اضطراب شب امتحان مورد بررسی قرار دادند. نتایج مجذور اِتا نشان داد نقاشی درمانی مبتنی بر ذهن آگاهی موجب کاهش اجتناب شناختی در دانش‌آموزان می‌گردد؛ بنابراین نقاشی درمانی مبتنی بر ذهن آگاهی به عنوان یک مداخله روان‌شناختی در جهت بهبود اجتناب شناختی دانش‌آموزان دارای اضطراب امتحان و افزایش سلامت روان توصیه می‌شود.

هنر درمانی را به عنوان یک مفهوم روان‌شناختی نخستین بار مارگارت نامبرگ معرفی کرد که به شکل‌های مختلفی همچون آموزش نقاشی نمایشگری نمایش عروسکی فیلم آموزشی آموزش موسیقی و حرکات موزون تقسیم می‌شود و برای حل بسیاری از مشکلات روان‌شناختی به کار می‌رود (هاشمیان و جراحی^۳، ۲۰۱۴). شاوکتونوا^۴ (۲۰۲۲) در پژوهش به بررسی هنر درمانی به عنوان ابزاری برای سازگاری کودکان خردسال با دوره پیش‌دبستانی پرداخت. هدف اصلی کار هنردرمانی با کودکان پیش‌دبستانی هماهنگ کردن رشد شخصیت از طریق رشد توانایی ابراز وجود و خودشناسی است. هنردرمانی به آن‌ها اجازه می‌دهد تا تخیل

¹ Alexandria² Malchiodi³ Hashemian & Jarahi⁴ Shavkatovna

خود را آزادانه بیان کنند. مولاً^۱ (۲۰۲۰) مطالعه‌ای با عنوان بررسی سیستماتیک اثرگذاری هنر درمانی ارائه کرده در دبستان که کودکان ۵ تا ۱۲ ساله را موردبررسی قرار داده است. نشان داد؛ هنر درمانی می‌تواند در بهبود کیفیت زندگی کودکان تأثیرگذار باشد. آموزش نقاشی به‌عنوان یکی از ابعاد هنر درمانی در سال‌های اخیر به‌عنوان یک شیوه آموزشی مؤثر در رفع مشکلات کودکان موردتوجه قرارگرفته است (بروجردی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ بنابراین نقاشی فرصتی را برای کودک ایجاد می‌کند تا توانایی بیان افکارها و عواطف خود را که در قالب کلمات ندارند را ابراز کنند؛ با این وجود نقاشی به‌عنوان ابزاری است که برای بیان افکار، احساسات و تعارضات به کار می‌رود (خدابخشی کولایی^۲ و همکاران، ۲۰۱۶). اختلال‌های اضطرابی از شایع‌ترین اختلال‌های هیجانی در دوران کودکی و نوجوانی است که بیش از آنکه اطرافیان را آزار دهد، موجب رنجش خود کودک می‌شود و به‌طور چشمگیری در عملکرد زندگی روزانه، عملکرد تحصیلی، عملکرد اجتماعی، زندگی خانوادگی، اوقات فراغت و خواب فرد تداخل ایجاد می‌کند (داوری، ۱۳۹۹). بروجردی و همکاران (۱۳۹۹) مطالعه‌ای تحت عنوان تأثیر آموزش نقاشی در کاهش پرخاشگری و افزایش خلاقیت کودکان پیش‌دبستانی شهر همدان موردبررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که آموزش نقاشی به‌طور معناداری به کاهش پرخاشگری و افزایش خلاقیت، دانش‌آموزان پیش‌دبستانی منجر شد. آموزش نقاشی از طریق ابزار افکار و احساسات ابراز نشده و تقویت مهارت‌های انعطاف‌پذیری و بسط و سیالی، موجب کاهش پرخاشگری و بهبود توانایی خلاقیت در کودکان پیش‌دبستانی شده است. در نتیجه می‌توان از آن به‌عنوان یک روش آموزش مؤثر در کودکان پیش‌دبستانی استفاده کرد. کارهای هنری کودک به‌شدت تحت تأثیر آرزوها و ترس‌های ناخودآگاه او قرار دارند بین پاره‌ای از ویژگی‌های نقاشی کودکان مانند استفاده از رنگ‌های سرد و یا تیره، نارسایی در رسم خطوط، قرار دادن نقاشی در محل خاص از صفحه و حذف اعضای بدن، با بعضی از اختلالات خاص مثل اختلال در تکلم و مشکلات خواب کودک، رابطه معناداری وجود دارد. با نقاشی، کودکان از تنش‌هایی می‌یابند. پویایی ذهن و بالا رفتن قدرت تمرکز در کودک رابطه مستقیمی با نقاشی و خلاقیت دارد (بروجردی و همکاران، ۱۳۹۹). نقاشی در کودکان زبان بصری آنان است. اغلب کودکان با نقاشی دنیای درونی خویش را آشکار می‌کنند و از طریق تصاویری که می‌کشند ما را هدایت می‌کنند تا به دنیای درونی آن‌ها راه یابیم. همچنین نقاشی به کودکان کمک می‌کند تا از تنش‌هایی یابند و ذهنی پویا داشته باشند. در حقیقت پویایی ذهن و بالا رفتن تمرکز در کودکان رابطه مستقیمی با نقاشی و خلاقیتشان دارد. نقاشی برای کودکان یکی از مهارت‌های مهم است. نقاشی همچنین با ایجاد خلاقیت باعث رشد مغز کودکان می‌شود. کودکان از طریق کاربرد این فعالیت‌ها، حالات درونی مانند: اضطراب، ترس، غم و همچنین ابتکارات و خلاقیت خود یا بروز می‌دهند و از تجربیات خود الهام می‌گیرند. فعالیت‌های هنری در افزایش تجربیات کودکان مؤثر بوده و موجب تشویق و تحریک آنان به‌سوی کارهای نو و خلاق می‌شود و باعث می‌شود آنان نقش واقعی خود را در جهان یافته و شخصیت خود را نیز پرورش دهند. فعالیت‌های هنری توجه کودکان را هم به محصول و هم به فرایند جلب می‌کند و بیان آن‌ها را شکل می‌دهد؛ به‌طورکلی ذهن کودک را قوی و انتراعی تر می‌کند و انعطاف‌پذیری روحیه آنان و اعتمادبه‌نفسشان را بالا می‌برد. با توجه به مباحث مورد اشاره

¹ Moola² Khodabakhshi Koolae

آشکار می‌شود که توجه به خلاقیت، دقت و تمرکز و اضطراب کودکان اهمیت بسزایی دارد. نقاشی در شناخت قوه خلاقه، بیان افکار و خواسته‌ها و تمایلات کودک اهمیت فراوان دارد. کودکان به دلیل ناتوانی در بیان مسائل و ابراز نگرانی‌های درونی، با نقاشی به عنوان ابزار فراقکن ارتباط نزدیکی برقرار می‌کنند و با رها شدن از ممنوعیت‌ها به وسیله نقاشی در حالتی ناخودآگاه درباره نیازها، رازها، احساس‌ها، شادی‌ها، غم و اضطراب و ترس‌ها و همچنین علایق خود صحبت می‌کنند. در واقع همان‌گونه که پیاژه اشاره داشت؛ بازی تفکر کودک است و نقاشی نیز زبان بازنمایی احساسات و افکار و روابط نهانی است؛ بنابراین به منظور اینکه بتوان با اطمینان نقاشی را به عنوان یک هنر درمانی بکار برد. هدف اصلی مقاله حاضر بررسی تأثیر آموزش هنر نقاشی بر روی خلاقیت و کاهش اضطراب در کودکان ۶ تا ۸ ساله شهر قزوین است از این رو به دنبال پاسخ سؤال آیا آموزش هنر نقاشی بر روی خلاقیت و کاهش اضطراب در کودکان ۶ تا ۸ ساله شهر قزوین تأثیر دارد؟ خواهد بود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی و برحسب نوع گردآوری داده‌ها از طرح‌های نیمه آزمایشی محسوب می‌شود؛ طرح این پژوهش از نوع طرح‌های پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل است. همچنین روش گردآوری اطلاعات بر اساس کتابخانه‌ای به صورت بررسی اسناد و مدارک، بررسی چارچوب‌های نظری، بررسی تجارب ملی و بین‌المللی، بررسی پایان‌نامه‌ها است و در بخش میدانی استفاده از پرسشنامه ارتقا یافته اضطراب کودک اسپنس^۱ فرم کوتاه و پرسشنامه خلاقیت عابدی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش حاضر متشکل از کودکان ۶ تا ۸ سال شهر قزوین و والدین آن‌ها (در این پژوهش به دلیل اینکه معمولاً به‌ویژه در این سن ارتباط نزدیک و بیشتری با کودکان خود دارند در اولویت قرار داشتند، و در مواردی که کودک فاقد مادر بود، پدر و در صورتی که نزد سرپرست دیگری به جز خانواده نگهداری می‌شود، سرپرست کودک) بود که در سال ۱۴۰۲-۱۴۰۳ انتخاب شدند؛ که تعدادشان ۱۲۹۰ نفر می‌باشد به طوری که تعداد دختران (۷۵۰ نفر) پایه پیش‌دبستانی، اول و دوم به ترتیب ۲۴۰، ۲۸۰، ۲۳۰ نفر و همچنین تعداد پسران (۵۴۰ نفر) پایه پیش‌دبستانی، اول و دوم به ترتیب ۱۸۰، ۱۹۰ و ۱۷۰ می‌باشد. بر اساس این تعداد یک مدرسه دخترانه با ۲۳۰ دانش‌آموز با ۹ کلاس به عنوان جامعه در دسترس انتخاب شدند. از مدرسه دختران دو کلاس در مقطع اول به روش نمونه‌گیری در دسترس به روش تصادفی انتخاب شده است. یک کلاس گروه کنترل و کلاس دیگر گروه آزمایش را تشکیل دادند. عدده دانش‌آموزان گروه آزمایش و گروه کنترل هر کدام از مدارس ۳۰ نفر بودند (روی هم ۶۰ نفر دانش‌آموز دختر (۳۰ نفر گروه کنترل، ۳۰ نفر گروه آزمایش)) روش اجرای پژوهش به این ترتیب بود که پس از هماهنگی با مدارس منتخب و بعد از آنکه به صورت تصادفی یک کلاس به عنوان گروه گواه و کلاس دیگر به عنوان گروه آزمایش مشخص گردید، از هر دو کلاس پیش‌آزمون‌های خلاقیت و اضطراب گرفته شد. سپس هشت جلسه ۹۰ دقیقه‌ای آموزش و ابزار شناسی نقاشی برای گروه آزمایش ارائه شد (بر اساس جدول ۱)؛ اما برای گروه کنترل هیچ‌گونه مداخله‌ای صورت نگرفت. پس از پایان آموزش برای گروه آزمایش، از هر دو گروه پس‌آزمون اضطراب و خلاقیت به عمل آمد. از لحاظ اخلاقی ضروری است که هنگام توزیع پرسشنامه‌ها به پاسخ‌دهندگان اطمینان داده شود که اطلاعات تکمیل شده نزد پژوهشگر محفوظ خواهد ماند و نتایج به‌طور کلی در پژوهش ارائه

¹ Spence

خواهد شد. به این ترتیب داده‌های لازم برای بررسی فرضیه پژوهش گردآوری شد، برای آموزش متغیر مستقل که همان آموزش نقاشی است، آموزش‌دهنده از کاغذ A4، مداد رنگی ماژیک، پاک‌کن و مدادتراش استفاده کرد. در طول هفته از کودکان خواسته می‌شود که خارج از جلسات هر روز به مدت ۳۰ دقیقه تکنیک‌های آموزشی جلسات قبل را با کمک والدین خود تمرین و تکرار کنند. ارزیابی نهایی‌شان در جلسه آخر انجام می‌گیرد. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار آماری SPSS نسخه ۱۸ استفاده خواهد شد.

جدول ۱. ساختار جلسات نقاشی درمانی (رضایی و همکاران، ۱۳۹۴).

جلسات	عنوان	فعالیت	اهداف
جلسه اول	گرم کردن با استفاده از نقاشی و رنگ‌آمیزی	قلم‌رهای جوهر با رنگ روی کاغذ بچکانید کاغذ را خوب تا بزنید و دوباره باز کنید سعی کنید طرحی را که ظاهر شده به تصویربرداری کنید.	جذب اعضا گروه به موضوع
جلسه دوم	شناخت رسانه‌های هنری	از میان خط خطهایی که کشیدید یکی را که از همه بیشتر دوست دارید یا از آن خوشتان نمی‌آید انتخاب کنید.	شناخت رسانه‌های هنری به منظور گسترش قدرت تصویرپردازی و خلاقیت
جلسه سوم	تمرکز، مهارت حافظه	هر چیزی را که دوست دارید به کسی هدیه دهید نقاشی کنید.	ایجاد یا افزایش قدرت تمرکز، مهارت و حافظه
جلسه چهارم	موضوعهای کلی	نقاشی با موضوع آزاد ظرف ۱۵ تا ۲۰ دقیقه بدون تجزیه و تحلیل.	بروز احساسات مهم
جلسه پنجم	درک خویش	احساسات متضادی مثل عشق و تنفر یا عصبانیت و آرامش را در قالب یک نقاشی نشان دهید.	این موضوع بررسی می‌شود که کودک چه ادراکی نسبت بخوددارند.
جلسه ششم	روابط خانوادگی (باورهای خانواده)	نقاشی از تمام اعضای خانواده تان بکشید.	پی بردن به رابطه خود با دیگر اعضای خانواده
جلسه هفتم	کار هنری دو نفره	دو کودک روی یک برگه کاغذ نقاشی بکشید می‌توان قوانین مختلفی برای نقاشی آن‌ها وضع کنید.	تقویت روابط بین دو نفر
جلسه هشتم	نقاشی گروهی	کودکان باید بصورت گروهی و بدم تعیین موضوعی خاص نقاشی ای بزرگ (روی یک کاغذ بسیار بزرگ) بکشند.	شناخت تکنیک افراد گروه و ظاهر شدن پویایی‌های گروهی بصورت کاملاً دقیق
جلسه نهم	ماندالا	روی یک صفحه بزرگ کاغذ، دایره بزرگی کشیده و آن را از قطر به تعداد اعضای گروه تقسیم می‌کنیم. هر کودک می‌تواند. مرز خود را به دلخواه ایجاد کنند و یا وارد قلمرو دیگری شوند و به‌طور آزاد در آن نقاشی کنند.	بررسی ترسها و بازخورد آن به اعضا، بررسی شیوه مراقبت از قلمرو خود، بحث گروهی و یافتن روش‌های مراقبت و...
جلسه دهم	تصویر ذهنی هدایت شده، تجسم رویا و مراقبه	از کودکان گروه می‌خواهیم بر اساس سفر خیالی که برایشان تعریف می‌شود نقاشی بکشند.	آشکار سازی بخشی از سطح هوشیاری شان که معمولاً از آن آگاه نیستند.

ابزار

پرسشنامه ارتقا یافته اضطراب کودک اسپنس^۱ فرم کوتاه: مقیاس اضطراب کودکان Spence یکی از پرسشنامه‌های خود گزارشی است که به‌طور گسترده‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد و حداقل به ۲۲ زبان ترجمه شده است (ایسو و همکاران^۲، ۲۰۱۱). دو مزیت این پرسشنامه این است که به‌طور خاص برای کودکان طراحی شده و اختلالات اضطرابی را به تفکیک موردسنجش قرار می‌دهد (اسپنس^۳، ۱۹۹۸). در پژوهش آلن و همکاران در سال ۲۰۱۸ این ابزار به‌منظور کاهش مؤلفه‌های و به دست آوردن فرم کوتاه جهت استفاده در موقعیت‌هایی که استفاده از فرم بلند عملی نیست مورد بررسی قرار گرفت و نسخه کوتاه ۱۹ سؤالی با پنج مؤلفه اضطراب جدایی، اضطراب اجتماعی، پنیک-بازار هراسی، فوبی خاص و اضطراب فراگیر به دست آمد که همانند پرسشنامه اصلی در مورد دقت طبقه‌بندی، روایی همگرا و واگرا همخوانی داشت (آلن^۴، ۲۰۱۸). در پرسشنامه اصلی تعداد سؤالات ۴۴ و ۶ مؤلفه‌ای بود. این مقیاس توسط آلن و همکاران در سال ۲۰۱۸ باهدف توسعه یک نسخه اختصاری از مقیاس اضطراب کودکان Spence فرم کودک با حفظ روایی محتوایی، همگرا و واگرایی مقیاس اصلی، انجام شد. یک نمونه‌ی مدرسه‌ای $n=750$ برای کاهش دادن تعداد مؤلفه‌ها استفاده شد، و یک نمونه‌ی مستقل مدرسه‌ای $n=371$ همراه با یک نمونه بالینی $n=93$ برای

¹ Spence

² Essau, Sasagawa, Anastassiou-Hadjicharalambous, Guzmán, & Ollendick

³ Spence

⁴ Ahlen, Vigerland, Ghaderi

اعتبارسنجی مقیاس اختصاری مورد استفاده قرار گرفت. نسخه اختصاری مقیاس اضطراب کودکان Spence به دست آمده از این پژوهش حاوی ۱۹ گویه بود که پنج مؤلفه اضطراب جدایی (۳،۵،۱۹)، اضطراب اجتماعی (۴،۶،۷)، پنیک - بازار هراسی (۹،۱۱،۱۴)، فوبی خاص (۲،۱۳،۱۵،۱۸) و اضطراب فراگیر (۱،۱۰،۱۲،۸) را مورد سنجش قرار می دهد. بر اساس طیف چهارگزینه ای لیکرت از هرگز=۰، گاهی اوقات =۱، اغلب=۲، همیشه=۳ نمره گذاری می گردد. در پژوهش آلن و همکاران^۱ ضرایب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه ۰/۸۹ و برای اضطراب جدایی ۰/۶۲، اضطراب اجتماعی ۰/۷۰، پنیک-بازار هراسی ۰/۷۸، فوبی خاص ۰/۶۵ و اضطراب فراگیر ۰/۷۶، به دست آمد. در ایران تاکنون این پرسشنامه مورد بررسی قرار نگرفته است. در مطالعه هفشجانی و همکاران (۱۴۰۰) این مقیاس ابتدا ترجمه شده و جهت واریس صحت ترجمه، توسط یک ویراستار زبان انگلیسی، بررسی و ترجمه برگردان شد و درستی محتوای آن از طریق استادان و متخصصان روانشناسی مورد تأیید قرار گرفت. برای بررسی درستی محتوایی به شکل کمی، از نسبت درستی محتوا مدل لاوشی^۲ (۱۹۷۵) و شاخص درستی محتوا بر اساس شاخص محتوای والتز و باسل استفاده شد و درستی محتوایی قابل قبولی به دست آمد. جامعه آماری پژوهش کلیه دانش آموزان ۸-۱۲ سال مدارس ابتدایی شهر رشت در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹ بود که به روش تصادفی خوشه ای ۵۰۰ نفر (۲۷۵ دختر و ۲۲۵ پسر) به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. برای برآورد حجم نمونه برای هر گویه حداقل ۱۰ تا ۲۰ نمونه برای تحلیل عاملی اکتشافی و حداقل بیش از ۲۰۰ نمونه برای تحلیل عاملی تأییدی ضرورت دارد (کلین^۳، ۲۰۱۶). بدین ترتیب با استفاده از لیست مدارس ابتدایی که از آموزش و پرورش دریافت شد، به شیوه تصادفی ساده مدارس سماء، سیادت و انقلاب از ناحیه یک و مدارس شهید برادران حسینی، اسلام و تحویل داری از ناحیه دو انتخاب گردید. سپس در هر مدرسه از پایه های چهارم، پنجم و ششم به شیوه تصادفی ساده یک کلاس انتخاب گردید و همه دانش آموزان این پایه ها که ۵۳۲ نفر بودند به مقیاس ارتقاء یافته اضطراب کودک Spence پاسخ دادند. پس از دریافت پرسشنامه ها ۳۲ پرسشنامه مخدوش بود و از پژوهش خارج گردید و ۵۰۰ پرسشنامه باقی مانده مورد تحلیل قرار گرفت. تحلیل عاملی نشان داد که این مقیاس دارای پنج مؤلفه، پنیک بازار هراسی، اضطراب فراگیر، فوبی خاص، اضطراب اجتماعی و اضطراب جدایی با شاخص های برازندگی مطلوب است. همچنین مقادیر آلفای کرونباخ برای کل مقیاس ۰/۹۳۹ و به ترتیب برای ابعاد پنیک بازار هراسی ۰/۸۱۲، اضطراب فراگیر ۰/۸۹۴، فوبی خاص ۰/۸۰۳، اضطراب اجتماعی ۰/۷۰۹ و اضطراب جدایی ۰/۸۰۱ به دست آمد. مناسب ترین نقطه برش مقیاس برابر ۲۴/۵ محاسبه گردید. ساختار عاملی تأییدی، پایایی و روایی مقیاس ارتقاء یافته اضطراب کودکان Spence فرم کوتاه برای کاربردهای پژوهشی، تشخیصی و غربالگری در جامعه ایرانی مطلوب می باشد.

پرسشنامه خلاقیت عابدی: آزمون خلاقیت عابدی بر پایه تعریف تورنس^۴ از خلاقیت ساخته شده است. از دیدگاه او خلاقیت "فرآیندی است شامل حساسیت به مسائل، کمبودها و بن بست ها که به دنبال تشخیص مشکل به وجود می آید و به دنبال آن

¹ Ahlen, Vigerland, Ghaderi

² Lawshe

³ Kline

⁴ Torrance

جستجو برای یافتن راه حل و طرح فرضیه‌های مربوط به آن آغاز می‌شود. سپس فرضیه‌ها و راه‌حل‌ها آزمایش می‌شوند و تغییرات لازم در آن‌ها به وجود می‌آید."

تورنس خلاقیت را ترکیب چهار عامل اصلی زیر می‌داند: ۱- سیالی: یعنی استعداد تولید ایده‌های فراوان، ۲- بسط: یعنی استعداد توجه به جزئیات، ۳- ابتکار: یعنی استعداد تولید ایده‌های نو و غیرمعمول و ۴- انعطاف‌پذیری: یعنی استعداد تولید ایده‌ها یا روش‌های بسیار گوناگون.

بر پایه سازه‌های آزمون تفکر خلاق تورنس، یک آزمون مدادی کاغذی چندگزینه‌ای تهیه گردید که هدف از تهیه آن کوتاه کردن زمان موردنیاز برای اجرا و نمره‌گذاری آزمون‌های خلاقیت بود. همان‌طور که ذکر شد این پرسشنامه شامل ۶۰ سؤال است و هر سؤال نیز سه گزینه دارد. گزینه‌ها نشان‌دهنده میزان خلاقیت از کم به زیاد است و به ترتیب نمره‌ای از ۰ تا ۲ می‌گیرند. مجموع نمرات کسب‌شده در هر خرده آزمون، نمایانگر نمره آزمودنی در آن بخش است و مجموع نمرات آزمودنی در چهار خرده آزمون (سیالی، بسط، ابتکار و انعطاف‌پذیری)، نمره کلی و خلاقیت او را نشان می‌دهد. دامنه نمره کل خلاقیت هر آزمودنی بین ۰ تا ۱۲۰ خواهد بود. سؤال‌های یک تا ۲۲ به سیالی، ۲۳ تا ۳۳ به بسط، ۳۴ تا ۴۹ به ابتکار و ۵۰ تا ۶۰ به انعطاف‌پذیری مربوط است. این نمره‌ها در چهار گروه جمع می‌شوند هر چه فرد در این پرسشنامه نمره بالاتری بگیرد دارای خلاقیت بیشتری است.

عابدی روایی این پرسشنامه را با شیوه‌ی تحلیل عامل و همبستگی با آزمون‌های مشابه (تورنس) محاسبه کرد. ضریب همبستگی بین نمره کل آزمون تورنس و نمره کل آزمون معادل ۰/۴۶ به دست آمد (عابدی، ۱۳۷۲). پایایی آن را با بازآزمایی و آلفای کرونباخ گزارش محاسبه‌شده است. ضریب پایایی بخش‌های سیالی، ابتکار، انعطاف‌پذیری و بسط از طریق بازآزمایی در اجرای فرم اولیه این آزمون توسط عابدی به ترتیب ۰/۸۲/۰/۸۴/۰/۸۰/۰/۸۰ به دست آمد (عابدی، ۱۳۷۲). در اسپانیا از روش ضریب همسانی درونی آلفای کرونباخ برای محاسبه پایایی استفاده شد. این ضریب برای مؤلفه‌های خلاقیت به ترتیب سیالی ۰/۷، ابتکار ۰/۶۷، انعطاف-پذیری ۰/۶۱ و بسط ۰/۶۱ گزارش کرده است (عابدی، ۱۳۷). همچنین در پژوهش‌های متعددی از جمله شهنی و همکاران (۱۳۸۴)، سهرابی و سهرابی (۱۳۸۱)، کفایت (۱۳۷۳)، و حقیقت (۱۳۷۷) روایی و پایایی این آزمون با استفاده از رو‌های تحلیل عامل و بازآزمایی و آلفای کرونباخ تأییدشده است.

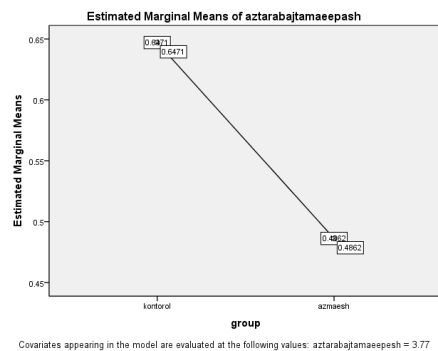
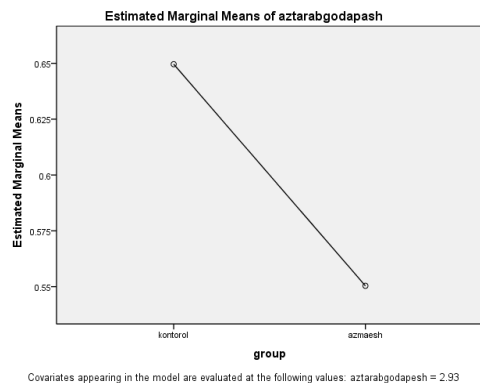
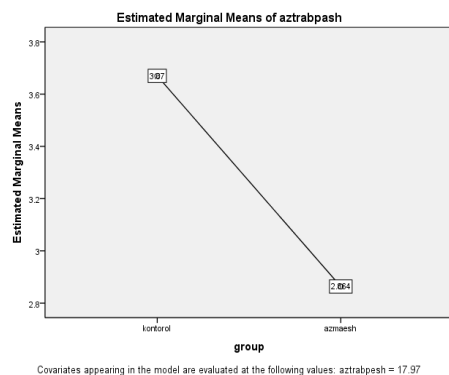
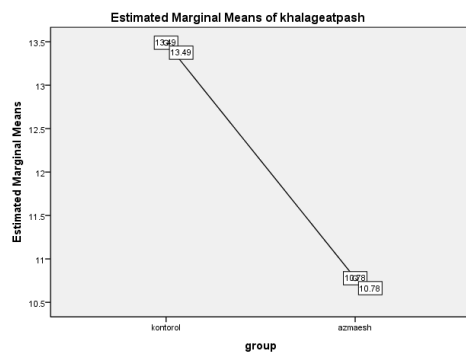
یافته‌ها

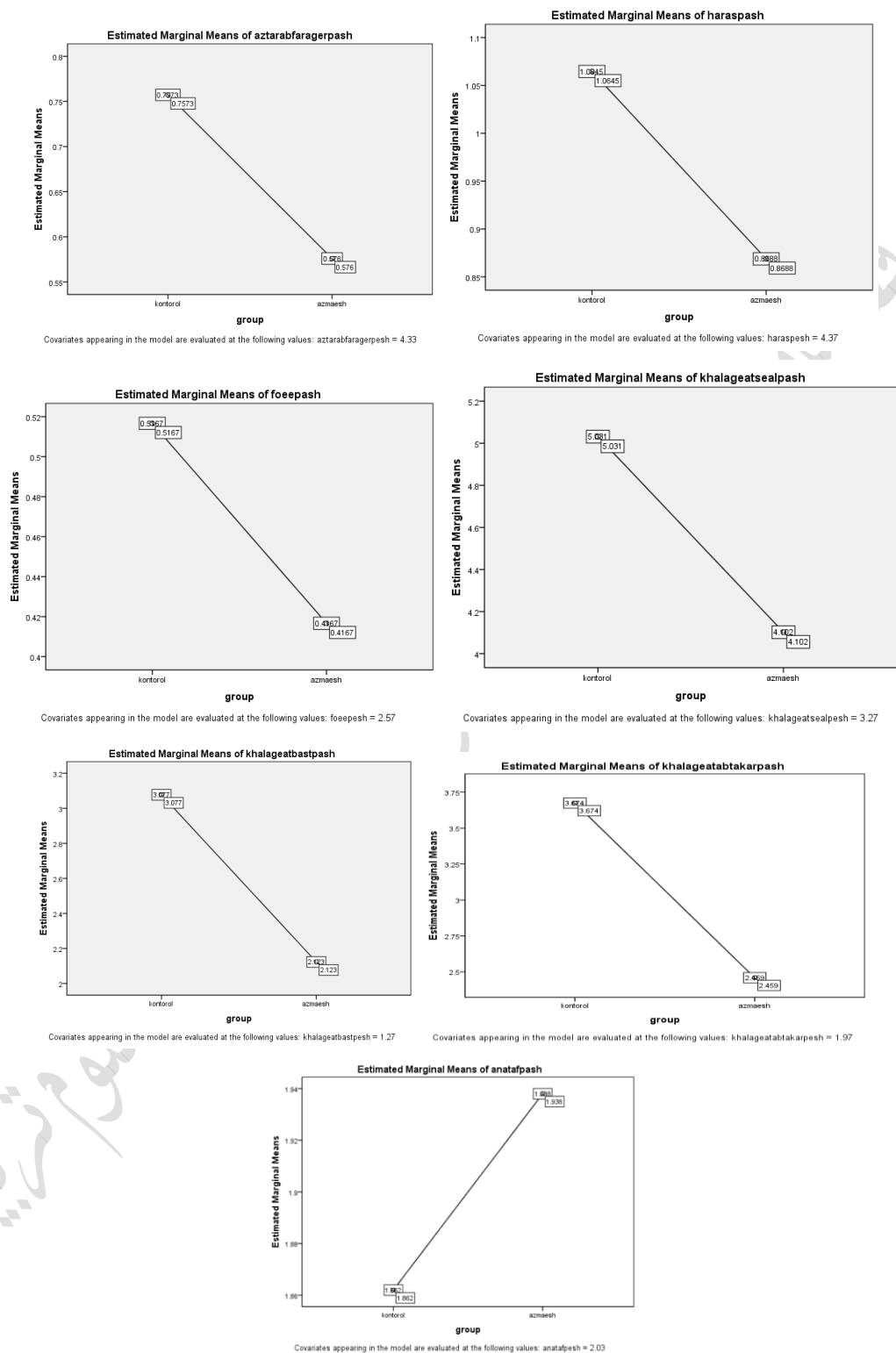
جهت بررسی سؤال پژوهش باید پیش فرضهای لازم انجام می‌گرفت نتایج حاصل از نرمال بودن داده‌ها با آزمون کولموگروف اسمیرنوف انجام و دال بر نرمال بودن داده‌ها بود ($p > 0.05$). همچنین نتایج حاصل از برابری واریانس‌ها نیز نشان داد واریانس‌ها برابر هستند و نتایج حاصل از همگنی واریانس‌ها تأیید شد از سویی بررسی رگرسیونی با گذر زمان نیز نشان از رابطه خطی بین پیش و پس از آزمون در گروه کنترل و آزمایش داشت. ازاین‌رو پیش فرضهای لازم رعایت شده است. ازاین‌رو به بررسی میانگین‌ها و انحراف معیار متغیرها پرداخته می‌شود.

نتایج حاصل از جدول ۱ و شکل ۱ در مقایسه دو کلاس بعد از مداخله آموزش در گروه آزمایش حکایت از تغییر اضطراب و خلاقیت دارد که در خرده مقیاس‌ها هم دیده می‌شود؛ و نمودارهای حاصل از این تغییرات نیز این موضوع را تأیید می‌کنند.

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار متغیرها

متغیرها	کنترل	آزمایش		تعداد		
		میانگین	انحراف معیار			
اضطراب کل	پیش از آزمون	۱۸/۰۷	۷/۰۶۶	۳/۹۵۸	۱۵	
	پس از آزمون	۱۷/۸۷	۷/۷۶۳	۲/۸۷	۳/۹۹۸	۱۵
خلاقیت کل	پیش از آزمون	۹/۲۷	۹/۶۰۳	۱۴/۳۳	۱۷/۴۴۷	۱۵
	پس از آزمون	۷/۸۰	۱۰/۴۲۱	۹/۹۳	۱۶/۹۳۵	۱۵
اضطراب جدایی	پیش از آزمون	۲/۶۷	۲/۳۸۰	۰/۶۷	۰/۹	۱۵
	پس از آزمون	۳/۲۰	۲/۸۳۳	۰/۵۳	۰/۹۹	۱۵
اضطراب اجتماعی	پیش از آزمون	۳/۴۷	۱/۸۸۵	۰/۶۷	۰/۷۲۴	۱۵
	پس از آزمون	۴/۰۷	۱/۴۳۸	۰/۴۷	۰/۶۴۰	۱۵
بازار هراسی	پیش از آزمون	۴/۳۳	۲/۵۵۴	۰/۷۳	۰/۷۹۹	۱۵
	پس از آزمون	۴/۳۳	۲/۵۵۳	۰/۶	۰/۵۵۸	۱۵
فوبی خاص	پیش از آزمون	۲/۹۳	۲/۴۶۳	۰/۵۳	۰/۹۹	۱۵
	پس از آزمون	۴/۴	۳/۳۹۷	۰/۸۷	۱/۲۴۶	۱۵
اضطراب فراگیر	پیش از آزمون	۴/۶۷	۳/۰۳۹	۱/۰۷	۱/۱۶۳	۱۵
	پس از آزمون	۴	۲/۳۹۰	۰/۶	۰/۸۲۸	۱۵
خلاقیت سیالی	پیش از آزمون	۳/۵۳	۳/۶۶۲	۵/۳۳	۶/۴۴۴	۱۵
	پس از آزمون	۲/۲۰	۱/۵۲۱	۰/۴	۰/۸۲۸	۱۵
خلاقیت بسط	پیش از آزمون	۱/۳۳	۱/۴۹۶	۳/۱۳	۳/۹۰۷	۱۵
	پس از آزمون	۳	۴/۰۱۸	۳/۸۰	۶/۴۲۸	۱۵
خلاقیت ابتکار	پیش از آزمون	۲/۰۷	۲/۳۷۴	۳/۷۳	۵/۰۶۳	۱۵
	پس از آزمون	۱/۲۰	۱/۷۸۱	۲/۰۷	۳/۷۸۸	۱۵
انعطاف‌پذیری	پیش از آزمون	۲/۳۳	۲/۵۲۶	۲/۱۳	۲/۲۳۲	۱۵
	پس از آزمون	۱/۷۳	۲/۴۰۴	۱/۶۷	۲/۳۵۷	۱۵

شکل ۱. بررسی میانگین‌های دو کلاس کنترل و آزمایش

جدول ۲. نتایج تحلیل کوواریانس پس آزمون نمرات اضطراب دانش آموزان پس از تعدیل پیش آزمون

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار آزمون F	سطح معنی داری	تا
مدل تصحیح شده	۸/۸۱۱	۳	۲/۹۳۷	۰/۱۷۴	۰/۹۱۳	۰/۰۲۰
عرض از مبدأ	۵۷/۵۴۸	۱	۵۷/۵۴۸	۳/۴۰۸	۰/۰۷۶	۰/۱۱۶
پیش آزمون	۱/۱۳۶	۱	۱/۱۳۶	۰/۰۶۷	۰/۷۹۷	۰/۰۰۳
گروه (متغیر مستقل)	۲/۵۲۲	۱	۲/۵۲۲	۰/۱۴۹	۰/۷۰۲	۰/۰۰۶
خطا	۴۳۹/۰۵۵	۲۶	۱۶/۸۸۷			
کل	۷۶۸/۰۰۰	۳۰				
کل تصحیح شده	۴۴۷/۸۱۷	۲۹				

نتایج حاصل از بررسی تحلیل کوواریانس نمرات اضطراب دانش آموزان در جدول ۲ نشان می دهد: مجموع مجذورات متغیر مستقل ۲/۵۲۲ است که منجر به اندازه آزمون F برابر ۰/۱۴۹ با سطح معنی داری ۰/۷۰۲ است که در سطح ۰/۱ معنی دار است؛ به عبارت دیگر، میان دو گروه کنترل و آزمایش در میزان اضطراب، حتی بعد از تعدیل اثر پیش آزمون تفاوت معنادار وجود دارد.

جدول ۳. نتایج تحلیل کوواریانس پس آزمون نمرات خلاقیت دانش آموزان پس از تعدیل پیش آزمون

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار آزمون F	سطح معنی داری	تا
مدل تصحیح شده	۳۹۷۸/۶۳۰	۳	۱۳۲۶/۲۱۰	۷/۷۶۱	۰/۰۰۱	۰/۴۷۲
عرض از مبدأ	۶۸/۶۵۰	۱	۶۸/۶۵۰	۰/۴۰۲	۰/۵۳۲	۰/۰۱۵
پیش آزمون	۳۸۰۵/۹۶۶	۱	۳۸۰۵/۹۶۶	۲۲/۲۷۳	۰/۰۰۰	۰/۴۶۱
گروه (متغیر مستقل)	۱۰۵/۲۳۸	۱	۱۰۵/۲۳۸	۰/۶۱۶	۰/۴۴۰	۰/۰۰۲۳
خطا	۱۲۸۳۸/۸۳۶	۲۶	۱۷۰/۸۷۸			
کل	۱۲۸۳۸/۰۰۰	۳۰				
کل تصحیح شده	۸۴۲۱/۴۶۷	۲۹				

نتایج حاصل از بررسی تحلیل کوواریانس نمرات خلاقیت دانش آموزان در جدول ۳ نشان می دهد: مجموع مجذورات متغیر مستقل ۱۰۵/۲۳۸ است که منجر به اندازه آزمون F برابر ۰/۶۱۶ با سطح معنی داری ۰/۴۴۰ است که در سطح ۰/۱ معنی دار است؛ به عبارت دیگر، میان دو گروه کنترل و آزمایش در میزان خلاقیت، حتی بعد از تعدیل اثر پیش آزمون تفاوت معنادار وجود دارد.

بحث و نتیجه گیری

هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی تاثیر هنر نقاشی بر خلاقیت و کاهش اضطراب در کودکان ۶ تا ۸ سال شهر قزوین بود، که نتایج نشان داد به کمک هنر نقاشی می توان در کاهش اضطراب و افزایش خلاقیت آن ها اثر گذاشت. نتایج این پژوهش همسو با نتایج پژوهش های حسینی صدر و همکاران (۱۴۰۱)، بروجردی و همکاران (۱۳۹۹) است که نشان دادند نقاشی در کاهش اضطراب و افزایش خلاقیت تاثیر بسزایی دارد. مطالعات انجام شده در زمینه هنر درمانی نشان می دهد اجزای هنر می تواند برای ارزیابی و درمان بیماران مبتلا به اختلالات اضطرابی مورد استفاده قرار گیرد به این علت که می تواند به بیماران در درک بهتر از خویش کمک کند و تصویر ذهنی فرد را تغییر دهد و به بیمار در یکپارچه سازی ایگویی مستحکم کمک قابل توجهی نماید. از سویی دیگر مطالعات نشان می دهند هنر درمانی بر سایر متغیرهایی چون خودپنداره کودکان، مهارت های بین فردی (مدیریت خشم)، تعریف هویت خود، شادکامی مؤثر می باشد؛ که به نظر می رسد بهبود متغیرهای ذکر شده نقش بسزایی در کاهش اضطراب و پرخاشگری کودکان دارد. در واقع نقاشی ابزاری برای برون فکنی هیجانات، ارائه افکار و نشان دادن احساسات، تمایلات و تعارضات درونی است. کودکان از طریق نقاشی تصور خود از محیط پیرامون را انعکاس می دهند که بخشی از این تصورات می تواند بیانگر اضطراب ها و نگرانی های آنان باشد. بروز اضطراب و نگرانی ها در قالب نقاشی و تصاویر ترسیمی باعث کاهش بروز

آن‌ها می‌شود و در بیان احساسات به‌عنوان ابزار غیرکلامی مدد می‌رساند. فعالیت‌های هنری در افزایش تجربیات کودکان مؤثر بوده و موجب تشویق و تحریک آنان به‌سوی کارهای نو و خلاق می‌شود و باعث می‌شود آنان نقش واقعی خود را در جهان یافته و شخصیت خود را نیز پرورش دهند. فعالیت‌های هنری توجه کودکان را هم به محصول و هم به فرایند جلب می‌کند و بیان آن‌ها را شکل می‌دهد؛ به‌طورکلی ذهن کودک را قوی و انتراعی‌تر می‌کند و انعطاف‌پذیری روحیه آنان و اعتمادبه‌نفسشان را بالا می‌برد.

منابع

- بروجردي مينا؛ اسدزاده، حسن؛ حجازی، مسعود؛ انتصار فومنی، غلام حسین (۱۳۹۹). تأثیر آموزش نقاشی در کاهش پرخاشگری و افزایش خلاقیت کودکان پیش‌دبستانی شهر همدان. *مجله مطالعات ناتوانی*، ۱۰ (۵)، ۴۳-۴۳.
- حسینی صدر، علیرضا؛ محمدنژاد دوین، عارفه؛ عبادی، متینه؛ بشرپور، سجاد. (۱۴۰۱). اثربخشی نقاشی درمانی مبتنی بر ذهن‌آگاهی بر اجتناب شناختی دانش‌آموزان دختر دارای اختلال اضطراب امتحان. *مطالعات روان‌شناختی*، ۱۸ (۴)، ۸۵-۹۶.
- داوری، نجمه. (۱۳۹۹). پردیس هنری-آموزشی کودکان با رویکرد هنر درمانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مهندسی معماری: دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین.
- رضایی سعید؛ خدابخش کولایی، آناهیتا و تقوایی، داوود. (۱۳۹۴). اثربخشی نقاشی درمانی بر کاهش اضطراب و پرخاشگری دانش‌آموزان دبستانی پسر دارای اختلالات برونی‌سازی شده، نشریه پرستاری کودکان، ۲، ۱۹-۱۰.
- سیادت، بهجت السادات (۱۴۰۰). بررسی تأثیر آموزش هنر بر خلاقیت دانش‌آموزان دختر دوره ابتدایی شهرستان اسلام شهر سال تحصیلی ۹۹-۴۰۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
- گارتن، هلن لاند. (۱۴۰۰). هنر درمانی بالینی، تهران: دانژه.
- میرباقری، زهره. (۱۳۹۹). نقاشی و کودکان کم‌توان ذهنی، هنر و معماری، ۲۱-۵۴.
- هفشجانی، امیر السادات؛ اکبری، بهمن، ابوالقاسمی، عباس (۱۴۰۰). ساختار عاملی، پایایی و روایی مقیاس ارتقاء یافته اضطراب کودکان اسپنس فرم کوتاه، *مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد*، ۶۴ (۵)، ۳۹۵۲-۳۹۴۲.
- Ahlen, Jm, Vigerland, S., Ghaderi, A. (2018). Development of the Spence Children's Anxiety Scale – Short Version (SCASS). *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 40, 288-304
- Essau, C. A., Sasagawa, S., Anastassiou-Hadjicharalambous, X., Guzmán, B. O., & Ollendick, T. H. (2011). Psychometric properties of the Spence child anxiety scale with adolescents from five European countries. *Journal of Anxiety Disorders*, 25, 19-27.
- Hashemian, P., & Jarahi, L. (2014). Effect of painting therapy on aggression in educable intellectually disabled students. *Psychology*, 5(18), 2058.
- Khodabakhshi Koolae, A., Vazifehdar, R., & Bahari, F. (2016). Impact of painting therapy on aggression and anxiety of children with cancer. *Caspian Journal of Pediatrics*, 2(2), 135.
- Kline, R. (2016). Data preparation and psychometrics review. *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed. pp. 64-96). New York, NY: Guilford.
- Lawshe, CH. (1975). A quantitative approach to content validity 1. *Personnel psychology*. 28(4), 563-75
- Moula, Z. (2020). A systematic review of the effectiveness of art therapy delivered in school-based settings to children aged 5–12 years. *International Journal of Art Therapy*, 25(2), 88-99.

- Shavkatovna, M. D. (2022). Art Therapy as a Means of Adaptation of Young Children to Pre-School. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(2), 192-196.
- Silver, R. (2018). The silver drawing test and draw a story. New York and London: Routledge
- Smith, PK. Hart, CH. (2021). The Wiley-Blackwell Handbook of Childhood Social Development. 2n ed. West Sussex: Wiley-Blackwell
- Spence S. (2019). A measure of anxiety symptoms among children. Behavior, research and therapy, 36(5), 545-566.